

גבולות האבל

פְּנִים אַתֶּם לֵה' אֱלֹהֵיכֶם. לֹא תִתְגַּדְּדוּ וְלֹא תִשְׂמְאוּ
קִרְחָה בֵּין עֵינֵיכֶם לְמֵת, כִּי עִם קְדוֹשׁ אֵתָהּ לֵה' אֱלֹהֵיךָ
וּכְךָ בָּחַר ה' לְהִיּוֹת לוֹ לְעַם סִגְלָה מִכָּל הָעַמִּים אֲשֶׁר
עַל פְּנֵי הָאָדָמָה. (דברים יד, א-ב)

פסוקים אלה מילאו תפקידים חשובים בקורות ההלכה וההגות היהודית. הרישא שימש בסיס לדרשה ידועה של רבי עקיבא: "חביב אדם שנברא בצלם; חבה יתרה נודעת לו שנברא בצלם, שנאמר 'כִּי בְּצֶלֶם אֱלֹהִים עָשָׂה אֶת הָאָדָם' (בראשית ט, ו). חביבין ישראל שנקראו בנים למקום; חבה יתרה נודעת להם שנקראו בנים למקום, שנאמר 'פְּנִים אַתֶּם לֵה' אֱלֹהֵיכֶם'" (משנה, אבות ג, יד). ואילו הציווי "לֹא תִתְגַּדְּדוּ" נדרש בידי חז"ל כאוסר על פלגנות, על התחלקות אגודות-אגודות, ובפרט כפסוק סמך לכך שאין לקיים ביישוב אחד כמה בתי דין שיסתרו זה את זה בפסיקותיהם (יבמות יד, א).

אולם פשוטו של מקרא אחר: פסוקינו עוסקים בדיני אבלות. אנו מצטווים לא לנקוט מנהגי אבלות מוגזמים. אוכדן של בן משפחה קרוב הוא חוויה מערערת. התחושה היא שמהו בתוכנו מת. הימנעות מאבלות היא שגיאאה, היא התנהגות לא אנושית; התורה אינה מצווה על אדישות סטואית לנוכח המוות. אך שגיאאה

שיג ושיח - הרב יונתן זקס

היא גם לאפשר ביטויים פרועים של כאב - שריטת הגוף, תלישת השיער. אין זה הולם עם קדוש, עם סגולה; התורה רומזת כי התנהגויות אלו קשורות בפולחנים אליליים.

ואכן, במקום אחר בתנ"ך ניתנת לנו הצצה לאורחות אלו. כוונתי להתערבות בין אליהו לנביאי הבעל על הר הכרמל. כזכור, אליהו הציע להם לראות אל קורבנו של מי תרד אש מהשמיים. מהבוקר עד הצהריים קראו נביאי העבודה הזרה "הבעל, עננו!", אך אין קול ואין עונה. בצהריים היתל בהם אליהו: "קראו בקול גדול! כִּי אֱלֹהִים הוּא, כִּי שִׁיחַ וְכִי שִׁיג לוֹ וְכִי דֶרֶךְ לוֹ. אוֹלֵי יָשָׁן הוּא וְיִקְוֶן". נביאי הבעל קיבלו את ההצעה ברצינות גמורה: "וַיִּקְרְאוּ בְּקוֹל גָּדוֹל וַיִּתְגַּדְּדוּ כְּמִשְׁפָּטִים בְּחִרְבוֹת וּכְרִמָּחִים עַד שֶׁפָּךְ דָּם עֲלֵיהֶם" (מלכים א' יח, כו-כח).

אמנם זה לא היה פולחן אבל, אך הוא מספק לנו תיאור ציורי של פולחן ההתגודדות. הסוציולוג אמיל דורקהיים תיאר מנהגי אבלות בקרב שבטי האבוריג'ינים באוסטרליה. כאשר מגיעה בשורת מוות, האנשים והנשים מתחילים לרוץ בפראות אנה ואנה, מייללים ומתייפחים וחותכים את עצמם בסכינים ובמקלות חדים. למראית עין זו התנהגות שלוחת רסן, אך לאמיתו של דבר היא נענית לכללים דקדקניים הקובעים צורות אבלות שונות לאבלים שונים - על פי מינם ועל פי אופן קרבתם לנפטר. "בקרב בני הוואראמונגה, אלה ששיספו את ירכיהם היו הסב והדודים של הנפטר מצד אמו, ואחיה של אשתו. אחרים נדרשו לגלח את פאותיהם ואת פרחותיהם ולכסות את הקרקפת בחמר בהיר". נשים חורצות בראשיהן בסכינים ואז מניחות על הפצעים פלפלים חריפים כדי להגביר את ייסוריהן.¹ (טקס דומה מקיימים חלק מהשיעים בעשורה, יום מותו של האימאם חוסיין נכד מוחמד, בכרבלה שבעיראק. אנשים מלקים את עצמם בשלשלאות

או חותכים עצמם בסכינים עד זוב דם. יש מן הפוסקים השיעים האוסרים על כך בתוקף.)

התורה, כאמור, גורסת כי מעשים אלה אינם עולים בקנה אחד עם הקדושה. מעניין במיוחד התהליך הדו-שלבי של הצגת האיסור. גלגול הראשון נמצא בספר ויקרא:

וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה, "אָמַר אֶל הַכֹּהֲנִים בְּנֵי אֶהֱרֹן וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם: לִנְפֹשׁ לֹא יִטְמָא בְּעַמִּי, כִּי אִם לְשָׂאֲרוֹ הַקָּרֵב אֲלָיו... לֹא יִקְרְחוּ (וכתיב: יִקְרַח) קְרָחָה בְּרֹאשׁוֹ וּפָאֵת זָקְנָם לֹא יִגְלְחוּ וּבְבָשָׂרָם לֹא יִשְׂרְטוּ שְׂרָטָת. קְדָשִׁים יִהְיוּ לֹא־לְהִיָּהֶם..." (ויקרא כא, א-ו)

כאן, האיסור מוטל רק על הכוהנים, כחלק מדיני הקדושה שלהם. ואילו אצלנו, בספר דברים, הוא מורחב לכלל ישראל (הדבר הולם את קהלי היעד העיקריים של המצוות בשני חומשים אלה, שכן ספר ויקרא רובו הנחיות לכוהנים, ואילו ספר דברים הוא נאומים של משה בפני כל העם). החלת קוד קדושה של הכוהנים על כלל ישראל הוא חלק מהדמוקרטיזציה של הקדושה, שאיפתה של התורה המנוסחת במילים "וְאִתֶּם תִּהְיוּ לִי מִמְּלַכְתַּת כֹּהֲנִים וְגוֹי קְדוֹשׁ" (שמות יט, ו).

ועדיין נותרת בעינה השאלה מה הקשר בין הגבלת האבלות לבין היותנו בנים לה' אלוהינו, עם נבחר וקדוש. הנה ארבע תשובות שנתנו המפרשים. אבן עזרא אומר שכשם שהורה עשוי להכאיב לילדו לטובתו ארוכת-הטווח, כך גם אבינו-מלכנו מכאיב לנו לפעמים, כגון כאשר הוא נוטל מאתנו את יקירינו, ועלינו לתת בו אמון ולא להגיזם בגילויי אבל. הרמב"ן סבור שאמונתנו בחיי הנצח של הנשמה היא הסיבה לכך שעלינו להימנע מהגזמה

באבל. מותו של קרוב הוא פרידת עראי, לא פרידה לנצח. כמובן, גם פרידת עראי היא כאובה, ולכן עלינו להתאבל במידה – כפי שההלכה קוצבת לנו. ספורנו וחזקוני מוצאים במילים "בָּנִים אִתֶּם לְה' אֱלֹהֵיכֶם" נימוק נוסף להגבלת האבלות כאשר אנו מתייתמים: איבדנו הורה אנושי, אך אנו בנים לה' ואותו לא איבדנו. רבנו מיוחס מזכיר שלמלכים אסור לנוול את גופם ואת צורתם – וכך גם לבני מלך מלכי המלכים.

יהיה הפירוש המדבר אל ליבנו אשר יהיה, העיקרון המשותף ברור. וכך מנסח הרמב"ם את ההלכה: "כל מי שלא מתאבל כמו שציוו חכמים, הרי זה אכזרי".² אך יחד עם זה – "אל יתקשה אדם על מתו יותר מדי. שנאמר, 'אֵל תִּבְכּוּ לְמַת וְאֵל תִּגְדּוּ לוֹ' (ירמיהו כב, י).³ ההלכה שואפת ליצור מידה מאוזנת של אבלות. מכאן השלבים השונים של האבלות: אנינות (מקבלת הידיעה על הפטירה עד לקבורה), שבעה, שלושים, שנה (שנת אבל נהוגה רק באבלות על הורים). ההלכה בנתה תוכנית אבלות מדויקת, מהרגע הראשון, ההומם, של האובדן עצמו, דרך ההלוויה והשיבה הביתה, עבור בתקופת קבלת התנחומים מהחברים ומבני הקהילה, וכלה בתקופה ממושכת יותר שבה אין האבל משתתף בפעילויות הקשורות בשמחה. ככל שאנו לומדים עוד על הפסיכולוגיה של האבל ועל השלבים שעלינו לעבור עד לריפוי פצע האובדן, כך מזדהרת לעינינו החוכמה שבדינים ובמנהגים היהודיים העתיקים.

וכמו באבל-יחיד, כך גם באבל לאומי. עם ישראל חווה רדיפות ואסונות רבים מספור. איננו שוכחים אותם. אנו זוכרים אותם בימי הצום שלנו, ובראשם בתשעה באב. ובכל זאת, מתוך יכולת התאוששות הגובלת לעתים בנס, ידע עם ישראל תמיד לא לתת ליגון להטביעו. מאמר חז"ל אחד מיטיב לתמצת את הקול הדומיננטי ביהדות:

תנו רבנן: כשחרב הבית בשניה רבו פרושין בישראל שלא לאכול בשר ושלא לשתות יין. נטפל להן ר' יהושע... אמר להן, "בני, בואו ואומר לכם. שלא להתאבל כל עיקר אי אפשר שכבר נגזרה גזרה. ולהתאבל יותר מדאי אי אפשר שאין גוזרין גזירה על הצבור אלא אם כן רוב צבור יכולין לעמוד בה..."⁴

בעידן האנטי-מסורתי שלנו, העוין את הטקס ומעדיף את חשיפתו הפומבית של הרגש הפרטי ("ניצחון התרפויטי", קרא לזה פיליפ ריף בשנות השישים), הרעיון כי לאבל יש כללים וגבולות נשמע מוזר. אך כמעט כל אדם שאיתרע מזלו להתאבל יעיד מה עמוק הוא הריפוי שמחוללת שמירת דיני האבלות.

התורה והמסורת ידעו איך לכבד את המתים ואת החיים, ולשמור על האיזון העדין בין אבל לנחמה, בין אובדן החיים המסב לנו כאב לבין אישורם המחודש הנוסך בנו תקווה.

1. Emil Durkheim, *Elementary Forms of the Religious Life*, translated by Karen Fields, New York: Free Press, 1995, pp. 392–406.
2. משנה תורה, הלכות אבל יג, יב.
3. שם, יא.
4. בבלי, בבא בתרא ס ע"ב. וכן בתוספתא סוטה טו, ה.